

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРАВА

Розглянуто проблему глобалізації та її вплив на право. Охарактеризовано зміни, які спричиняє глобалізація права. Підкреслено, що завдяки глобалізації розширюються межі правового простору.

Ключові слова: глобалізація, право, права людини.

Рассматривается проблема глобализации и ее влияние на право. Охарактеризованы изменения, которые вызывает глобализация права. Подчеркнуто, что благодаря глобализации расширяются границы правового пространства.

Ключевые слова: глобализация, право, права человека.

The article is dedicated to globalization process and its influence onto the law. The article described the changes emanating by globalization of law. It is emphasized that due to globalization process it possible to observe the expanding beyond the legal space.

Key words: globalization, law, human rights.

Останнім часом у науковій літературі видатні науковці та практики характеризують XXI століття як століття глобалізації, інформатизації, постіндустріалізації, які визнаються одночасно і досягненнями, оскільки надають світовій спільності значні можливості для процвітання та розвитку, і прокляттям для людства, саме існування якого опиняється під загрозою.

Явище глобалізації привертає пильну увагу політиків, журналістів і вчених-суспільствознавців. Спочатку глобалізацію розглядали, зокрема Дж. Рітцер¹, як позитивний процес проникнення західного способу життя та відповідних цінностей як найкращих і найпрогресивніших у всі сфери життя різних країн світу. Під час такого проникнення відбувається зміцнення зв'язків і взаємозалежностей між ними. Німецький соціолог У. Бек стверджує, що глобалізація – це насамперед утворення і поширення змішаних форм соціальності, тобто створення множини різнопорядкових локальностей, які взаємодіють між собою, що спричинює одночасні процеси гомогенізації і гетерогенізації. Е. Гіденс трактує глобалізацію як процес зміцнення міжнародних соціальних відносин і підкреслює, що головною її ознакою є здатність просторово віддалених подій впливати, нерідко миттєво, одна на одну. Вітчизняні соціологи, зокрема А. Арсенко, С. Головаха, А. Ручка, В. Танчер, Н. Бойко, А. Малюк, Н. Толстих, М. Парашевін, О. Резнік, також приділяють певну увагу вивченню глобалізаційних процесів та дослідженню їхнього впливу на деякі сфери життєдіяльності українського суспільства.

У 80 – 90-х роках ХХ століття для найпроникливіших соціальних аналітиків стали очевидними якісні перетворення суспільного життя в індустріально-розвинених країнах Заходу, спричинені процесами глобалізації та інформатизації, які призвели до революційних змін в економічному, політичному і культурному житті західної людини й суспільства та означували початок нової культурної епохи, зумовили появу нових, кардинально відмінних від попередніх соціокультурних реалій, що дає підстави говорити про фундаментальні зрушення у відносинах між людьми, у ставленні людини до самої себе й до навколишньої діяльності.

Виникнення та розвиток глобалізації викликані рядом причин, які охоплюються особливостями розвитку світової спільноти. Основа глобалізації була

закладена масовою міграцією та інтегрованими ринками капіталу в XIX столітті. А. Уткін виділяє дві фази розвитку глобалізації. На першій – кінець XIX і початок XX ст. – світ вступив у фазу активного взаємозближення на підставі розповсюдження торгівлі та інвестицій у глобальному масштабі завдяки пароплаву, телефону, конвеєру та залізницям. Друге відродження глобалізації почалося наприкінці 1970 р. на підставі революції в інформатиці, телекомунікаціях і цифрових технологіях².

Розширення європейських та євроатлантичних структур потребує чіткого розуміння природи процесів глобалізації. Розуміння вказаного процесу є особливо важливим для України, оскільки вона перебуває в процесі входження до глобалізаційного простору. Саме тому не є випадковим науковий інтерес до глобалізації в різних галузях знання, в тому числі й у сфері права. Сучасна глобалізація, при всіх особливостях її змісту, специфічних характеристиках, становить собою певну нову сходинку в подальшій універсалізації всесвітньої історії людства та земної цивілізації. Для належного розуміння й оцінки її змісту, форм вияву і тенденцій розвитку необхідне її дослідження, викладення в загальному контексті всесвітньо-історичного розвитку, у зв'язку з попередніми етапами її розвитку³.

Так, у сфері права глобалізація виявляється за рахунок появи певних наукових міркувань про можливість застосування у всесвітньому масштабі єдиної, універсальної концепції прав людини. Зокрема, А. Робертсон стверджує, що права людини належать індивіду внаслідок самого факту належності до роду людського і мають бути гарантовані на основі принципу рівності (без жодної дискримінації). Неприпустимими є будь-які відмінності на основі принципу регіоналізму: африканець або американець повинен мати права, тотожні тим, якими володіють, скажімо, європеєць чи азіат⁴. Таку позицію слід кваліфікувати як абсолютний універсалізм, тобто доктрину, яка не визнає існування жодних обставин, які могли б певним чином впливати на модифікацію реалізації прав людини залежно від конкретних часово-просторових умов. Синонімом терміно-поняття абсолютного універсалізму, яке традиційно характеризує моральні поняття певного суспільства, слід вважати поняття монізму (останнє використовується для характеристики елементів змісту прав людини). Представники цієї течії вважають, що людина як член певного суспільства може не лише оцінювати моральні системи інших суспільств, але й також встановлювати, яке життя чи життєвий шлях є справжнім людським життям.

Є різні уявлення про глобалізацію. Не вдаючись до аналізу численних визначень, зазначимо, що дослідниками виявлено такі її основні риси, як системність (відносно «упорядкована» охопленість глобалізацією різних сфер життя суспільства та соціальних верств), динамізм (глобалізація – це не статика, а динаміка (процес) і збірність (це не єдиний, одноразовий процес, що відбувається в окремій сфері, а сукупність багатьох процесів у різних сферах життя суспільства й держави). Відповідно, глобалізація – це системна, багатоаспектна, різнорівнева інтеграція державно-правових, економіко-фінансових і суспільно-політичних інститутів, ідей, принципів, зв'язків, морально-політичних, матеріальних та інших цінностей, багатоманітних відносин⁵.

Узагальнюючи дослідження в галузі обґрунтування поняття глобалізації, професор Паризького інституту політичних досліджень Б. Баді стверджує, що єдино-го визначення цього феномену не існує. Він пропонує три виміри глобалізації, які

уточнюють її в такому плані:

це історичний процес, що розвивається упродовж багатьох століть;

цей процес означає уніфікацію світу, життя за єдиними принципами, орієнтацію на єдині цінності, дотримання єдиних звичаїв і норм поведінки, прагнення все універсалізувати;

глобалізацію характеризує все більша взаємозалежність, головним наслідком якої є підрив, руйнування національного державного суверенітету під тиском дій нових акторів загальнопланетарної сцени – глобальних фірм, релігійних угруповань, транснаціональних управлінських структур, що взаємодіють на рівних засадах не лише між собою, але й безпосередньо з державами – традиційними суб'єктами міжнародних відносин.

Одним з виявів глобалізації як явища є певна «ментальна» чи культурно-ідеологічна глобалізація⁶. Вона має тривалу історію і репрезентує комплексний процес, який зачіпає національні традиції, релігію, культуру та ідеологію. Процес релігійної глобалізації розпочався з появи перших монотеїстичних релігій. Нині світ «розподілений» між шістьма релігійними системами, які контролюють владу (християнство та іудаїзм), фінанси (іудаїзм та іслам), трудові ресурси (індуїзм і конфуціанство), «ментальну» сферу (іслам і буддизм).

Іншим важливим аспектом «ментальної» глобалізації є безупинний процес уніфікації культурних переваг людства. Починаючи з італійського Ренесансу, культурна глобалізація пройшла через «французький», «англійський» і «американський» впливи з географічним ареалом, що розширюється. Нині американський вплив (вірніше, англосаксонсько-іудейський у вигляді масонського руху в американській оболонці) є як ніколи домінуючим, зухвалим, із усе зростаючим опором з боку континентальних народів Світового острова (Євразії).

Отже, глобалізацію представляють і як процес, і як нову ідеологію, і як етап розвитку людської цивілізації, і як невідворотну стадію історичної динаміки. За допомогою цих поглядів можна пояснити ті чи інші процеси залежно від завдань, поставлених перед дослідником. Безперечно, це найвпливовіша сила, що визначає подальший розвиток нашої планети. Вона торкається усіх галузей суспільного життя, в тому числі й самого суспільства. Глобалізація відображає взаємозв'язки людей, що постійно зростають, загальні тенденції розвитку людства.

Зміни, які спричиняє глобалізація, підштовхують до пошуку механізмів, які урегулювали б відносини, що виникають. Завдяки цьому розширюються межі правового простору. Кінець ХХ – початок ХХІ ст. характеризується двома тенденціями в праворозумінні. З одного боку, стала актуальною проблематика природного права і затвердження міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини. З іншого – спостерігається посилена увага до регіональних і національних особливостей правової спадщини, які відіграють роль в утворенні різних регіональних державних об'єднань як суб'єктів формування багатополлярного світу. Тому завдяки глобалізації в державно-правовій сфері можна спостерігати природні тенденції: до уніфікації і самотності, до об'єднання і самовизначення. Нині право є найважливішим елементом глобалізації, її фундаментом.

Основними напрямками впливу глобалізації на розвиток права є такі:

ускладнення структури світового правового поля, що включає правові системи різних рівнів і якостей⁷;

зміна змістовних параметрів концепції прав людини, ускладнення її реалізації⁸. На перший план висувається право на міжнародний порядок, за якого права і сво-

боди можуть бути захищені, тобто людина має право на життя в умовах миру та безпеки;

інтернаціоналізація права як процесу поглиблення взаємного впливу різних правових систем⁹;

правова конвергенція. Внаслідок правової конвергенції (інтеграції), за якої відбувається взаємне збагачення права в різних ареалах, у правових системах демократичних країн виявляються відомі риси спільності, свого роду «нової однотипності»¹⁰.

Формами правової інтеграції є рецепція, гармонізація, уніфікація та стандартизація права. На підставі проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

1. Сутністю глобалізації як процесу, який характеризує сучасний етап розвитку людства, є формування спільного світового економічного, політичного та культурного простору, який функціонує на основі універсальних загально визнаних правових цінностей та принципів і опосередковується загальними організаційними формами.

2. Головними напрямками впливу глобалізації на державу є якісна зміна національно-державного суверенітету (його обмежений характер) і призначення держави (що виражається в зміні змісту і сутності функцій держави).

3. Головним напрямком впливу глобалізації на право є його універсалізація, яка полягає у виробленні єдиних спільних базових принципів та інститутів права, усуненні суперечностей між національними правовими системами. У свою чергу, право стає важливим інструментом глобалізації, оскільки відсутність єдиного правового поля, його недостатня сформованість гальмують процеси глобалізації в різних сферах формування і функціонування світової спільноти. Окрім того, право виступає головним ідеологічним підґрунтям глобалізації, яке покликане стримувати негативні сторони і наслідки останньої. Також можна стверджувати, що універсалізація і уніфікація права простежуються практично на усіх історичних етапах державно-правового розвитку, але в умовах глобалізації вона виявляється найяскравіше й має не еволюційний, а вибуховий, революційний характер.

Отже, глобалізація самого права, прогресивний розвиток універсальних характеристик, властивостей, норм, форм і процедур правового типу суспільного життя є необхідним етапом і демонструє спроможність права регулювати процеси загально суспільної глобалізації у рамках загального (загально важливого і загально обов'язкового) правопорядку і для внутрішніх, і для міжнародних відносин.

Окрім незаперечного позитивного ефекту глобалізації, слід також згадати і про певні негативні аспекти, на яких наголошують прихильники течії антиглобалістів. Наприклад, антиглобалісти заперечують можливість створення глобального суспільства, наголошують на національних особливостях, традиціях. У зв'язку з цим К. Аннан у своїй доповіді на Самміті тисячоліття розглянув глобалізацію прав людини у новому контексті. Він зазначив, що глобалізація можлива завдяки прогресивному подоланню кордонів торгівлі та свободі пересування, проте він зауважив, що, незважаючи на очевидні досягнення, вплив глобалізації є неповним, оскільки процес концентрується у відносно малій кількості країн. Верховний Комісар ООН з прав людини Мері Робінсон, здійснивши переоцінку глобалізації в світлі подій 11 вересня, у Другій лекції з глобальної етики, проведеної в Університеті Тюбінген 21 січня 2002 р., наголосила на співвідношенні гло-

балізації прав людини з глобальною етикою та мораллю¹¹.

Глобалізація прав людини також тісно пов'язана з питанням універсальності прав людини. В основі проблеми лежить те, що не всі держави підтримують універсальний підхід до прав людини, який полягає в рівності всіх людей у їх правах та свободах. Це насамперед стосується країн Сходу та Африки. Такі держави, як Іран, Ірак, Колумбія, Пакистан та ін., вважають принципи, закріплені в Загальній декларації прав людини, такими, що суперечать їхнім цінностям та відображають лише західні стандарти¹². В науці існує думка, що Загальна декларація прав людини вже стала звичаєвим джерелом права¹³. Деякі вчені зазначають, що однозначної відповіді на питання, чи стали обов'язки держав у сфері прав людини звичаєм відповідно до Декларації, немає, проте деякі права людини можна вважати нормами звичаєвого права¹⁴.

У будь-якому разі непоміченим не може залишитися факт впливу процесів глобалізації на підвищення ролі прав людини в міжнародній політиці. Як зазначав К. Аннан, підтримуючи повітряні удари НАТО по сербській території, спрямовані на припинення етнічних чисток у Косово, він попередив країни, в яких порушуються права людини, що вони не можуть більше «ховатися» за Хартією ООН, що захист прав людини повинен «домінувати над міркуваннями державного суверенітету»¹⁵. Проте зазначене твердження також наражає на небезпеку, яка криється у процесах правової глобалізації, а саме – небезпеку глобального маніпулювання правами людини у міжнародному контексті.

Країни Заходу і Сходу дійшли згоди у визначенні певного мінімального стандарту, відповідно до якого визнаються право на життя, заборона катувань і жорстокого поводження, рабства тощо. Іншим аспектом проблеми є те, що мусульманське право за своєю спрямованістю протилежне до проголошуваних у Загальній декларації принципів і норм. Крім того, незважаючи на висновок таких учених, як Лаутерпах, Шварценберг та ін., про примат міжнародного права над національним, як свідчить практика, при явній колізії норм міжнародного і національного права суддя віддає перевагу національному законодавству¹⁶.

Варто також зазначити, що зростаюча тенденція до міжнародно-правової глобалізації сприяє появі нових ціннісних характеристик права, встановлення яких раніше належало до сфери внутрішніх справ суверенних держав. Це істотно оновлює державно-правові системи членів світового співтовариства у контексті сучасних загально визнаних універсальних стандартів і цінностей.

Природа прав людини є універсальною, проте вона певною мірою може зумовлюватися культурою. Тому Дж. Донеллі робить висновок про те, що права людини є відносно універсальними¹⁷. К. Керна визначає, що реалізація міжнародних принципів у сфері прав людини є процесом, який все ще триває. Саме таку мету – впровадження принципу універсальності прав людини в життя – переслідує глобалізація, і, можливо, в майбутньому її буде досягнуто.

Сучасна моральна філософія відстоює ідею самоцінності людської особистості. Людина – це монада, вона єдина, унікальна, неповторна і належить не лише світу іманентному, а й трансцендентному. Духовне просвітлення, перетворення, «преображення», про яке говорить християнство, належить до головних цілей людського життя. Його найвищою цінністю проголошується не орієнтація на успіх, а досягнення ідентичності, самореалізація, можлива лише за умов свободи.

Для успішного здійснення глобалізації у всесвітньому масштабі нині особливе значення має не економічна, а культурно-ідеологічна глобалізація. Саме на

цьому напрямі розгортається основна і найзапекліша сучасна боротьба за подальші шляхи розвитку та виживання людства. Основна мета культурно-ідеологічної глобалізації, що нині відбувається, – створення в масштабах усього світу нової людини, яка легко піддається впливу, керованої через засоби комунікації з єдиного культурно-ідеологічного Центру. Експансія далекої культури завжди викликає протидію. На практичному та емоційному рівні вона виявляється в опорі національної культури, на теоретичному рівні – у розумінні необхідності відповідності державних і правових установ реальним, а значить і національним, умовам.

Освоєння чужого досвіду повинне бути творчим, критичним і органічним. Щодо явищ, які запозичуються, зауважимо, що в правовій і політичній системі є моменти технічні й принципові. Технічні нововведення приживаються легше, тому що вони виявляють здатність обслуговувати різні за своєю соціальною природою явища. Майже так само легко, як матеріально-технічні засоби, переймають деякі організаційні й процедурні форми, що склались у ході розвитку західної демократії. Складніше постає питання із запозиченням принципів і цінностей, що лежать в основі політико-правової культури. Проте саме вони визначають, до чого прагне та або інша держава й у зв'язку із цим, що вона хоче запозичити з досвіду інших країн¹⁸. Взагалі, можна стверджувати, що в сучасних міжнародних відносинах тільки процеси, подібні до процесів, які відбуваються при становленні Європейського Союзу, задовольняють специфічні вимоги ідеалу глобалізації права.

Важливо також зазначити, що глобалізаційні зміни, які спостерігаються у сучасному суспільстві XX та XXI століть, можна охарактеризувати як синхронні суспільні зміни, а їх – як певні соціокультурні зрушення.

Отже, глобалізація у сучасному світі є тією сукупністю реалій, які змушують кожну державу чітко визначитись із своїм геополітичним вибором. Особливо це стосується такої молодшої держави, як Україна, яка за своїм європейським корінням є суто європейською державою, розташованою в центрі Європи. А відтак глобалізація змушує Україну дотримуватись європейських цінностей і правової культури.

1. *Ритцер Дж.* Современные социологические теории. – 5-е изд. – СПб.: Питер, 2002. – 688 с. 2. *Уткин А.И.* Глобализация: процесс и осмысление. – М.: Логос, 2001. – С.14. 3. *Нерсесянц В.С.* Процессы универсализации права и государства в глобализирующемся мире // Государство и право. – 2005. – № 5. – С. 39. 4. *Pieter Van D.* A Common Standard of Achievement. About Universal Validity and Uniform Interpretation of International Human Rights Norms // Human Rights: Chinese and Dutch Perspective. – The Hague, Kluwer Law International, 1996. – С.14. 5. *Марченко М.Н.* Государство и право в условиях глобализации. – М.: Проспект, 2008. – С.12. 6. *Ефективність державного управління* / Ю. Бажал, О. Кілієвич, О. Мертенс та ін.; За заг. ред. І. Роспутенка. – К.: К.І.С., 2002. – С.140. 7. *Скрипнюк О.В.* Соціальна правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-річчя незалежності України. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2000. – С.12. 8. *Удовика Л.* Антропологічні проблеми права під впливом глобалізаційних процесів // Підприємство, господарство та право. – 2005. – № 6. – С. 6. 9. *Лукьянова Е.Г.* Основные тенденции развития российского права в условиях глобализации // Государство и право. – 2004. – № 7. – С. 84. 10. *Алексеев С. С.* Право на пороге нового тысячелетия: некоторые тенденции мирового правового развития – надежда и драма современной эпохи. – М.: Статут, 2000. – С.225. 11. *Donnelly J.* Cultural Relativism and Universal Human Rights // Human Rights Quarterly. – Vol. 6, No. 4. – The

Johns Hopkins University Press. – 1984. – pp. 400-419. **12.** Антонович М.М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини. – К.: КМ АCADEMIA, 2000. – С. 35. **13.** Hannut H. Human Rights // Guide to International Human Rights Practice, 2nd ed. – New York: Hotei Publishing, 1992. – 350 p. **14.** Schachter O. International Law in Theory and Practice. – London: Martinus Nijhoff Publishers, 1991 – 433p. **15.** Miller J. Sovereignty Isn't So Scared Anymore // New Yourk Times. – 1999. – 18 april. – Sec. 4. – P. 4. **16.** Назаренко Е.В. Советское правосознание и советское правотворчество. – К.: Изд. КГУ, 1968. – 190 с. **17.** Donnelly J. Cultural Relativism and Universal Human Rights // Human Rights Quarterly. – Vol. 6, No. 4. – The Johns Hopkins University Press. – 1984. – pp. 400-419. **18.** Тацій В.Я. Методологічні проблеми правової науки на етапі формування правової, демократичної, соціальної держави // Методологічні проблеми правової науки: Матер. міжн. наук.-правової конф. – Х., 2002. – С. 3-12.